

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ НАЗВ СТЕБЕЛ І ЛИСТЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР У ГОВОРАХ ХАРКІВЩИНИ

У статті розглянуто особливості творення назв стебел і листя сільськогосподарських культур у говорах Харківщини.

Потреба ґрунтовного дослідження словотвірних діалектних явищ існує давно, проте упродовж усього розвитку української діалектології словотвірні особливості окремих українських територіальних говорів були вивчені недостатньо, не кажучи вже про їх дослідження в межах усієї української мовленнєвої території.

Необхідність ареального вивчення мовленнєвої дериватики особливо гостро постала під час підготовки Атласу української мови (1949-1973), але й досі питання діалектного словотворення є актуальним, бо бракує узагальнюючих праць, які б визначали його специфіку. Щоправда, помітним явищем є монографія Я.В. Закревської "Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті" [3], проте ця праця обмежується лише західним регіоном. Це й не дивно, тому що вона значною мірою спирається на матеріали до II тому АУМ, які стосуються в основному південно-західних і західної частини говорів української мови. І хоча ця фундаментальна робота уже відносно давно побачила світ, але й досі питання мовленнєвої дериватики не втратили актуальності. Окремі питання діалектного словотворення на матеріалі цього ж ареалу висвітлені в розвідках І.І. Ковалика [4], П.П. Чучки [8], Г.Ф. Шила [9] та ін. Деякі відомості про словотвір цього мовленнєвого масиву представлені в монографічному дослідженні Д.Г. Бандрівського [2]. Дериватика різних діалектних територій, як правило, в межах окремих частин мови детально висвітлена в працях В.В. Німчука [6], присвячених діалектним особливостям словотвору закарпатських говорів, А.М. Мукана [5], який займається словотвором українських наддунайських говірок, З.С. Сікорської і Б.А. Шарпила (особливості словотворення південно-східного мовного пограниччя) [7]. Однак словотвірним особливостям говіркового мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини) не була приділена належна увага. Тому ми й наважились якоюсь мірою заповнити цю прогалину, розглянувши у роботі особливості творення назв стебел і листя сільськогосподарських культур даного ареалу. Матеріалом для нашої праці послужили записи говіркової лексики Харківщини, виконані викладачами та студентами філологічного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. певну частину фактажу зібрав сам автор. Стаття спирається на дані з більш як 50 населених пунктів, обстежених в основному за програмою Й.О. Дзєндзелівського.

Історія заселення й дозаселення території сучасної Харківської області зумовила формування гетерогенного характеру досліджуваних говірок. Більшість із них є типовими континуантами слобожанського діалектного типу, але є, очевидно, утворення з полтавськими та південно-західними елементами. Характеризуються дані говірки і взаємодією з російським мовленням, що зумовлюється їх територіальною близькістю з Росією.

У досліджуваних говорах найменування листя чи стебел сільськогосподарських культур утворюють переважно від іменників, що означають назву самої рослини (*кукурудза* - *кукурудзін'(н)а*, *кукурґуза* - *кукурґузін'(н)а*, *свекла* - *свеклін'(н)а*, *фасольа* - *фасолін'(н)а та ін.*), або ж прикметниками, які входили до складу двослівних найменувань - *горохове листя* - *гороховін'(н)а*, *горохвін'(н)а*. Але значну групу становлять і назви, які не мотивуються найменуваннями самих рослин, а утворені від етимологічно інших основ (*гічка*, *баділ'(л)а*, *ботва*, *огудина та ін.*). Як правило, ці назви мають загальніше значення і можуть означати стебла і листя різних культур - буряків, моркви, гарбузів та інших, але в говірковому мовленні вони диференціюються за допомогою описових назв (*гічка буряків*, *баділля квасолі*, *гічка (з) моркви*) або за допомогою різної територіальної локалізації омонімічних структур. Це можна проілюструвати, скажімо, на прикладі слова "гічка", яке, як зазначено вище, може означати листя різних городніх культур. Найчастіше на Харківщині воно використовується для називання листя буряків. У цьому значенні слово "гічка" функціонує майже в усіх обстежених пунктах, і лише в окремих із них (Вербівка Балаклійського району, Катеринівка Лозівського району і Хрушова Микитівка Богодухівського району) цю сему не зафіксовано. Дане слово використовується тут на позначення листя моркви. У половині досліджених пунктів гічка - це лише 'листя буряків'. У селі ж Лебежому Чугуївського району лексема "гічка" має значення 'листя буряків і гарбузів', а в Іванівці (Барвінківський район) воно вживається на позначення листя усіх трьох згаданих городніх рослин.

Назви листя і стебел сільськогосподарських культур у центральнотретьяківських говорах, як правило, утворюються за допомогою таких суфіксальних морфем: *-ин'(н)а*, *-ин-а*, *-ник*, а також спорадично виявлених, зокрема *-н'ак*.

Найпоширенішими є утворення з суфіксом *ин'(н)а*: *морквін'(н)а*, *бур'ачин'(н)а*, *квасолін'(н)а*, *фасолін'(н)а*, *гарбузін'(н)а*, *кабачин'(н)а*, *свеклін'(н)а*, *кукурудзін'(н)а*, *кукурґузін'(н)а*. Рідше у центральнотретьяківських говорах для називання листя і стебел городніх культур уживаються іменники з суфіксом *-ин-а*: *фасоліна*, *гарбузіна*, *стоубури́на* (тверде стебло редьки). Ця суфіксальна морфема в даному ареалі переважно використовується для творення назв із сингулятивним значенням: *цибулі́на*, *капусті́на*, *часничі́на*, *зерні́на*, *нас'їні́на*, *коноплі́на*, *картоплі́на*, *картоші́на* та ін.

У частині центральнотретьяківських говорів, зокрема в південних районах і рідше в північних, уживається суфікс *-ник*: *квасолі́ник*, *гарбузі́ник*, *ті́квеник*, який є характерним і для південно-західних говорів (Рівненська і Житомирська області) [1]. Очевидно, подібні утворення постали внаслідок взаємодії центральнотретьяківських говорів із північно-західним ареалом.

Відзначено окремі вузьколокальні словотворчі структури, які мають лексикалізований характер, наприклад: *кукурузн'ак*. Проте кількість лексикалізованих зі словотвірною поглядом назв незначна: взагалі суфікс *-н'ак* уживається в даному ареалі на позначення збірних номінацій дерев: *сосн'ак*, *березн'ак*, *дубн'ак* та ін.

Зрідка зафіксовані також похідні від іншомовних кореневих морфем, зокрема російських, які творяться, проте, за допомогою українських афіксів, наприклад: *свекла* – *свеклін'(н)а*.

Для повної характеристики аналізованого матеріалу слід відзначити, що, крім похідних суфіксальних утворень, етимологічно споріднених із найменуваннями самих рослин, є ряд непохідних, етимологічно відмінних назв, які мають загальніше значення. Назви типу *гичка* (*гич*), *баділ'(л)а*, *ботва* (*ботвіна*, *ботвін'(н)а*), *огудина* (*огудин'(н)а*, *гудина*, *гудин'(н)а*), *лабузін'(н)а* можуть означати листя чи стебла різних сільськогосподарських культур, наприклад: *баділ'(л)ам* називається листя картоплі, квасолі, моркви, буряків, гарбузів, гороху, рідше моркви; *ботвою* – буряків, моркви. Окремі назви такого типу означають стебла тільки однієї конкретної рослини, наприклад, *лабузін'(н)а* – ‘стебла гарбузів’.

Крім спеціальних найменувань, утворених суфіксальним способом, на території Центральної Слобожанщини поширена певна кількість описових форм: *ліс'т'а цибулі*, *ліс'т'а капуста*, *капус'т'ане ліс'т'а*, *кукуруз'ане ліс'т'а*, *ліс'т'а (з) бур'аків* та ін.

Аналіз матеріалу дає змогу зробити такі висновки:

Діалектне словотворення потребує ґрунтовного дослідження, тому що саме говірковий матеріал якнайповніше відбиває багаті, складні і вічно живі процеси народного назвотворення.

Словотвірні особливості говорів Центральної Слобожанщини потребують належної уваги, бо без їх вивчення не можна уявити цілісної картини словотвірних явищ українського народного мовлення.

"Словотвір Харківщини" у даному сегменті сільськогосподарської лексики характеризується, зокрема, такими особливостями: найбільшу територію займають утворення із суфіксом *-ин'(н)а*, який в українській літературній мові для розглянутих назв є нормативним; рідше для творення номінацій листя і стебел сільськогосподарських культур застосовуються суфікси *-ин-а*, *-ник*. Поширені назви, утворені від етимологічно інших основ (не мотивовані найменуваннями самих рослин). Функціонує і певна кількість описових форм.

1. Атлас української мови у 3-х томах. – К., 1988. – Т 2. – 520 с.
2. Бандрівський Д.Г. Говірки Підбузького району Львівської області. – К., 1960. – 104 с.
3. Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – К., 1976. – 163 с.
4. Ковалик І.І. Словотвір і лінгвогеографія // Праці Х Респ. діалектолог. нар. – К., 1961. – С. 26-35.
5. Мукан А.М. Словотвір українських наддунайських говірок // Праці Х Респ. діалектолог. нар. – К., 1961. – С. 56-168.
6. Німчук В.В. Суфіксальне творення іменників середнього роду у верхньонадборжавських говірках // Праці XI Респ. діалектолог. нар. – К., 1965. – С. 144-161.
7. Сікорська З.С., Шарпило Б.А. До характеристики системи словотворення іменників в українських говірках південно-східного мовного пограниччя // Праці XIII Респ. діалектолог. нар. – К., 1970. – С. 229-238.
8. Чучка П.П. Словотвір українських андронімів // Питання словотвору / За ред. проф. І.І. Ковалика. – К., 1979. – С. 152-161.
9. Шило Г.Ф. Структурні типи українських технічних термінів: На матеріалі лісової та деревообробної термінології // Питання словотвору / За ред. проф. І.І. Ковалика. – К., 1979. – С. 28-42.

Матеріал надійшов до редакції 5.12.2003 р.

Serdega R.I. Особенности создания названий стеблей и листьев сельскохозяйственных культур в говорах Харьковщины.

В статье рассматриваются лингвогеографические особенности создания названий стеблей и листьев сельскохозяйственных культур в говорах Харьковщины.

Serdega R.I. Peculiarities of Coining the Names of Stalks and Leafs of Agricultural Crops in Kharkovschina's Dialects.

The article highlights linguistic and geographical peculiarities of coining the names of stalks and leafs of agricultural crops in Kharkovschina's dialects.